

BOGANMELDELSER

Richard A. Wright: In Defense of Prisons, Contributions in Criminology and Penology nr. 43, Westport/London: Greenwood Press 1994, 202 s.

I to henseender har Richard A. Wright, som er associate professor i sosiologi ved University of Scranton, skrevet en bemerkelsesverdig bok. For det første er boken bemerkelsesverdig ved dens meget grundige og – så langt jeg kan bedømme det – stort sett etterrettelig gjennomgang av kriminologisk forskning rundt de store og sentrale straffeteoriene, spesielt rehabilitering, rettferdighet, sosial solidaritet, allmennprevensjon, avskrekking av lovbrøyteren selv og inkapasitering. For det andre er den bemerkelsesverdig ved at dens tittel og dens konklusjoner simpelthen ikke stemmer med forskningsgjennomgangen. Under lesningen av den velskrevne forskningsgjennomgangen er det ofte slik at en nesten tror at forfatteren ved en glipp har kommet i skade for å skrive feil på tittelbladet. I stedet for *In Defense of Prisons*, "Til fengslenes forsvar", ville den riktige tittelen vært *Hardly Any Defense of Prisons*, "Omtrent ikke noe forsvar for fengslene".

Mer om dette i det følgende.

Rehabilitering, rettferdighet og solidaritet

Etter noen innledende bemerkninger om kritikken og kritikerne av fengslene (som ikke alltid gjengir kritikerne aldeles korrekt), og om begreper og teorier om straff, går Wright i første omgang løs på straffeteoriene om rehabilitering, rettferdig gjengjeldelse og sosial solidaritet. Han stiller seg helt avvisende til tanken om at fengslet kan forsvares som *rehabiliteringstiltak*. Denne konklusjonen, som i og for seg ikke er ny eller uventet, bygger han på en omfattende og helt oppdatert og detaljert gjennomgang og vurdering av en lang rekke undersøkelser og/eller "meta-analyser" av undersøkelser. Av særlig betydning er Wrights gjennomgang av en liten gruppe avvikende "meta-analyser" av undersøkelser, som synes å vise mer positive behandlingsresultater. På en meget konkret og overbevisende måte river han også disse analysene fra hverandre. Teorien om *rettferdig gjengjeldelse* kommer ikke bedre ut. Gjennom en elegant kombinasjon av teori og empiriske undersøkelser, særlig undersøkelser av folks oppfatninger av kriminalitetens alvorlighet og straffens strenghet, retter Wright i realiteten en knusende kritikk mot det nyklassiske straffebudskap, og konkluderer at "kritikken av gjengjeldelsen tyder på at et "vitenskapelig" system om forholdsmessig rettferdighet – der straffenes strenghet er vakkert utregnet for å "passe med" forbrytelsenes alvorlighet – forblir uoppnåelig" (s. 47). I et interessant avsnitt om *sosial solidaritet* argumenterer han godt mot den gamle Durkheim-avledete tese om at kriminaliteten i samfunnet har den funksjon å bringe oss alle (eller oss andre sammen. Med henvisning til en rekke undersøkelser og kasusbeskrivelser av angst for kriminalitet m.v., argumenterer han at kriminaliteten heller driver oss fra hverandre og skaper mistro og avstand mellom mennesker. Riktignok mener han at straffen i noen grad avbalanserer dette, og delvis gjenskaper solidariteten. Men ikke tilstrekkelig, slik at "den kumulative virkning av kriminalitet og straff tydeligvis river oss mer fra hverandre enn den bringer oss sammen" (s. 53).

Hvor er det så at Richard Wright finner sitt forsvar for fengslet? Han finner det i teorien om allmennprevensjon, særlig i dens avskrekkende variant, i teorien om avskrekking av lovbrøyteren selv, og i inkapasiteringsteorien. Hva har han da å rapportere om disse teori-dannelsene?

Det er her i hvert fall jeg som leser forbløffes. Wrights samvittighetsfulle gjennomgang av hele det store (amerikanske) forskningspanoramaet, gir en langt sterkere følelse av at fengslets forsvar er meget svakt enn det motsatte.

Allmennprevensjonen

Når det gjelder *allmennprevensjonen*, gir Wright en helt oppdatert og grundig gjennomgang av den amerikanske forskningen. Han går gjennom 1) nyere tverrsnittundersøkelser av straffens faktiske sannsynlighet og strenghet, 2) undersøkelser av naturlige eksperimenter (dvs. undersøkelser av virkningene av lovendringer osv.), 3) tverrsnittundersøkelser med vekt på folks forventning om straffens sannsynlighet og strenghet og 4) panel- eller flertidsundersøkelser, der en sammenlikner folks forventning om straffens sannsynlighet og strenghet på ett tidspunkt med selvrapportert kriminalitet på et senere tidspunkt. Panelundersøkelsene er viktige, fordi de unngår et metodeproblem som er bygget inn i tverrsnittundersøkelsene: I tverrsnittundersøkelsene spør en folk samtidig om deres forventninger om straffen og deres selvrapporterte kriminalitet. Det betyr at en undersøker og sammenholder *nåværende* forventninger om straffen med selvrapportert kriminalitet i fortiden. Dermed kan selvrapportert kriminalitet i *fortiden* like godt ha skapt de nåværende forventningene om straffen som omvendt. Panel- eller flertidsundersøkelsene unngår dette metodeproblemet. I tillegg til alle disse typene undersøkelser drøfter Wright også 5) noen (få) mer kvalitative undersøkelser. Økonometriske undersøkelser er innbefattet i oversikten. Hva finner han så? Hans funn kan oppsummeres slik:

1. *En beskjeden ("moderate") negativ sammenheng mellom straffens faktiske og forventede sannsynlighet ("certainty") og kriminalitetsforekomst, dvs. jo større sannsynlighet, desto mindre forekomst. I svak til beskjeden grad synes dette å gjelde for alle lovbruddstyper. Sammenhengen mellom faktisk sannsynlighet og kriminalitet er svakest.*
2. *En beskjeden ("moderate") førstevirkning på kriminalitetsforekomsten, men liten senere virkning, av plutselige innstramminger i kriminalpolitikken som øker forventningen om straffens sannsynlighet.*
3. *Ingen sammenheng hverken mellom straffens faktiske eller forventede strenghet og kriminalitetsforekomst.*
4. *Panelundersøkelsene av virkningene av folks forventning om straffens sannsynlighet og strenghet viser ingen virkning på senere kriminalitet. Det gjelder altså, for å gjenta, også for straffens sannsynlighet.*

Selv for optimister på allmennprevensjonens vegne, må disse funnene være en kalddusj. Undersøkelsene som Wright gjennomgår gir intet grunnlag for å tro at straffens strenghet, hverken faktisk eller forventet, har noen allmennpreventiv virkning. De gir et grunnlag for å tro at straffens faktiske og forventede sannsynlighet har en beskjeden virkning, men selv denne virkningen forsvinner når vi ser på panel- eller flertidsundersøkelsene. Wright innrømmer selv at resultatene av panel eller flertidsundersøkelsene synes å representere "et voldsomt slag ["an enormous blow"] mot argumentet om at straffens sannsynlighet ["the certainty of punishments"] kan forhindre etterfølgende kriminell atferd" (s. 85). Han argu-

menterer mot panelundersøkelsene at de bruker for lange tidsintervaller – ofte ni måneder til et år – mellom undersøkelsestidspunktene, mens beslutningene som lovbrytere foretar ofte skjer, sier han, meget raskt og som øyeblikksinnskytelser. Dette burde undersøkelsene etter hans mening tatt hensyn til. Dessuten mener han undersøkelsene overser at en interaksjon finner sted mellom forventninger om formelle straffesanksjoner og mer uformelle, "ekstralegale" påvirkningsfaktorer. Undersøkelsene finner ofte at de mer uformelle faktorene og sanksjonene i miljøet er av betydning, og Wright argumenterer her at forventet sannsynlighet for straff utløser forventning om sosiale sanksjoner i miljøet, som igjen virker preventivt. På dette grunnlag synes Wright at "det er god grunn til inntil videre å akseptere det tidligere funn fra enkle bivariate undersøkelser av forventet straff at straffens sannsynlighet (men ikke strenghet) forhindrer kriminalitet" (s. 88). For meg er det naturligere å si at selv om Wrights metodekritikk av panel- eller flertidsundersøkelsene kan ha noe for seg, må nettopp de "inntil videre" ses som et alvorlig slag også mot den allmennpreventive virkning av straffens sannsynlighet. Uansett dette, er det sentrale poeng at fengselsstraffens strenghet i hvert fall ikke ser ut til å ha noen virkning. Når vi så vet hvor vanskelig det er å øke oppdagelsesrisikoen, og dermed straffens sannsynlighet, i et moderne industrialisert og anonymisert samfunn, i hvert fall uten politiressurser som ville bringe oss over til en politistat, blir det lite tilbake.

Avskrekking av lovbryteren

Hva så med *avskrekking av lovbryteren selv*? Wrights gjennomgang av det relativt lille antall metodisk brukbare undersøkelser (med skikkelige kontrollgrupper osv.) av individualpreventiv avskrekking som han har funnet fram til, gir ham grunnlag for å si at rettslige sanksjoner (arrestasjon, rettsmøter, kort innsettelse) synes å ha det han kaller en beskjeden ("moderate") virkning på senere lovbruddstendens. Han finner imidlertid intet grunnlag for å si at lange straffer er mer effektive enn korte. Tilsvarende resultatene for allmennprevensjonen, er det altså sanksjonenes sannsynlighet, *ikke straffens strenghet*, som i tilfelle har en viss virkning. Resultatet er ytterligere begrenset ved at virkningen av straffens faktiske sannsynlighet *først og fremst virker tidlig i lovbryterkarrieren*, samtidig som de som er tidlig i lovbryterkarrieren også forventer en høyere straffesannsynlighet.

Til Wrights egen oppsummering av hva han finner, er det grunn til å føye at på en rekke av de områder han tar opp, slår forskjellige undersøkelser – som han åpent behandler – hverandre i hjel. To *kohort-undersøkelser* (undersøkelser av grupper født samme år, og fulgt gjennom et antall år ved hjelp av politidata) i Philadelphia slår hverandre ihjel: Den ene undersøkelsen viste at de som hadde fått en mer straffepreget arrestasjon/rettsbehandling hadde mindre tilbakefall enn de som bare hadde fått advarsel, mens den andre undersøkelsen viste det motsatte, slik at de som bare fikk en uformell behandling der hadde mindre tilbakefall (s. 93). To *undersøkelser av vold i hjemmet* viste forskjellige resultater. En undersøkelse fant at lovbrytere som ble arrestert og satt inn viste mindre tilbakefall enn lovbrytere som ble behandlet uformelt, mens en annen undersøkelse med tilsvarende opplegg ikke viste noen forskjell (s. 96). To *undersøkelser av butikktveri* som bygget på selvrapportert kriminalitet blant studenter viste motstridende resultater: Den ene viste en delvis avskrekkende virkning ("delvis" fordi mange fortsatte til tross for at de ble tatt), mens den andre tydet på at for lovbrytere som blir tatt var tilbakefall mer sannsynlig enn

for de som unngår å bli tatt (s. 98). Undersøkelser av *promillekjøring* viser, som Wright selv formulerer det, "blandede resultater" (s. 99): En viss avskrekkende virkning av selve arrestasjonen, men ingen virkning av hardere straffer utover arrestasjon. Nok en undersøkelse fant heller ingen statistisk signifiant forskjell når det gjaldt sannsynligheten for ytterligere arrestasjon (s. 99). Samlet leder de motstridende resultatene, som Wright samvittighetsfullt rapporterer, til den tanke at selv det magre resultat som Wright mener å finne, om sanksjonens sannsynlighet, er beheftet med betydelig tvil.

Inkapsiteringen

I diskusjonen av *inkapsitering*, følger Wright den tradisjonelle oppdeling i en kollektiv og selektiv variant. Drøftelsen av *kollektiv inkapsitering* er den eneste delen av denne boken som jeg ville kalle lite grundig, kanskje til og med overflatisk. Temaet behandles over drøyt fire sider. Gjengivelsen av kritikerne av kollektiv inkapsitering er til dels misvisende. Wright støtter seg bl.a. til Alfred Blumstein og medarbeideres beregning av en 20 % reduksjon av kriminalitetsraten som følge av straffenivået i USA mot slutten av 1980-tallet. Han unnlater å rapportere at Blumstein og medarbeidere beregner en 10 til 20 % reduksjon, avhengig av hvilken gjennomsnittlig kriminalitetsrate eller lambda som forutsettes, han går svært raskt over at dette i tilfelle er resultatet av en nesten 100 % økning av fangetallet mellom 1973 og 1982, han drøfter bare helt overflatisk rekken av tvilsomme forutsetninger som slike beregninger bygger på (f.eks. at lovbrutere som settes inn ikke erstattes av nye utenfor), og han tar ikke opp betydningen av nyrekruttering. Det fødes stadig barn, og dermed nye generasjoner av mennesker med kriminalitetskarriere, noe som raskt vil få den kollektive inkapsiteringsvirkningen til å svinne mens fengslene svulmer – akkurat som i USA i dag. Men det Wright faktisk nevner, er ille nok for hans eget syn, nemlig at Blumstein og medarbeidere beregner at det videre skal ytterligere 10 til 20 % økning av fangebefolkningen til for å oppnå 1 % reduksjon i kriminaliteten. Selv hos Wright har altså den kollektive inkapsiteringen sin klare begrensning.

Det er imidlertid her Wright dreier om til *selektiv inkapsitering*, og argumenterer at i den videre kampen mot kriminaliteten, der den kollektive inkapsiteringen mister taket, må den selektive variant ta over. Vi får en grundig gjennomgang av serien av amerikanske undersøkelser, og forutsigelsesinstrumenter, på området. Atter får vi et meget klart bilde av fengselsstraffens ineffektivitet: Som den ærlige mann han er, viser Wright oss tydelig og klart at her er treffsikkerhetsproblemene mildt sagt meget store. Han er også klar over de etiske problemene som knytter seg til forutsigelses basert på et bredt spekter av sosiale kjennetegn. Som oss andre, mener også han at spørsmålet om de falske positive er et kjerneproblem. Han sier: "Tilstedeværelsen av temmelig høye andeler falske positive i forbindelse med alle forutsigelsesinstrumenter *garanterer fullstendig* at i selektiv uskadeliggjøringspraksis vil mange dømt bli feilaktig stemplet som kroniske lovbrutere" (s. 130, min uthevelse). Men han har en trøst. I tillegg til å finne grunnlag for å håpe på bedre forutsigelsesinstrumenter i fremtiden (s. 127–128), er – sier han – instrumentene i hvert fall dyktigere til å forutsi tilbakefall enn tilfeldighet eller mer intuitive metoder (s. 126). Dermed, sier han, er instrumentene i hvert fall bedre enn påtalemyndigheters, dommeres og tilsynsføreres "informerte gjetninger". På det grunnlag kan man, fremholder han, argumentere at bruk av forutsigelsesinstrumenter i domspraksis *reduserer* andelen falske posi-

tive sammenliknet med hva som vanligvis foregår i retten. Dermed er slik bruk faktisk også *mer etisk* enn det som vanligvis foregår.

Hva skal man si til denne argumentasjonen? Argumentasjonen inneholder to punkter. Det første er at forutsigelsesinstrumentene gjør det bedre enn tilfeldigheten. Wright bygger denne konklusjon på beregninger av instrumentenes "relative dyktighet i forhold til tilfeldighet" (Wright 1994, s. 126–127). Jeg kan ikke se at dette gi noe brukbart forsvar for instrumentene. Tilfeldighet er ikke en relevant sammenlikningsstandard i rettspraksis. Sammenlikningen mellom instrumentenes dyktighet og tilfeldighet er uinteressant som problemstilling fordi rettspraksis *hverken er eller skal være* basert på tilfeldighet. Hvis man i det praktiske rettsliv kom med det argument at "vel, denne testen vil med stor sannsynlighet slå feil ut, men den virker i hvert fall bedre enn om vi kaster mynt og krone", ville man øyeblikkelig, og med rette, bli satt på plass med at man sammenlikner med noe som er rettslivet fremmed. Man kaster nettopp *ikke* mynt og krone i retten.

Det andre argumentet er at instrumentene gjør det bedre enn praktikernes – påtalemyndighetenes, dommerens, tilsynsførernes – "informerte gjetninger" om fremtiden. Dette ville i tilfelle vært et argument dersom praktikernes arbeid utelukkende eller i første rekke besto i å forutsi fremtiden. Men praktikernes arbeid består som kjent ikke utelukkende eller i første rekke av det. I tillegg til å klarlegge og ta stilling til bevisene i saken skal dommeren, bl.a. på grunnlag av rettspraksis, vurdere straffen i forhold til det faktum som anses bevist, dvs. vurdere straffen i forhold til fortiden. Det er fortidens handlinger som er grunnlaget for straff. Samtidig skal dommeren vurdere formildende og skjerpene omstendigheter, og naturligvis til en viss grad fremtiden. Dommerens arbeid utgjør altså en sammensatt helhet, et spørsmål om verdiavveining, med fortiden som et tyngdepunkt. Påtalemyndighetens arbeid danner en tilsvarende helhet. Av de praktikere som Wright nevner, er kanskje tilsynsføreren den mest fremtidsorienterte. Men også her kommer fortiden og andre momenter inn i en helhetlig vurdering. Bruken av forutsigelsesinstrumenter i rettspraksis vil i tilfelle dreie virksomheten fundamentalt og på en ytterst problematisk måte, ved å skalle av de mange andre viktige momenter og fokusere på en fremtidsmulighet som er noe mer sannsynlig enn hva sjanse og tilfeldighet skulle tilsi.

Samlende har dermed Richard Wright funnet en mager trøst når det gjelder den selektive inkapasitering.

Det negative forsvar

Omtrent her slutter Richard Wrights *positive* forsvar for fengslet. I et sluttkapittel tilføyer han et *negativt* forsvar: Med utgangspunkt i stempelingsteorien, med Lemert, Goffman, Becker, Schur og andre, har ikke-intervensjon – det å gjøre mindre inngrep eller unnlate å inngripe – blitt fremhevet som gunstigere enn intervensjon. Wright mener at dette perspektivet er feilaktig i teorien og farlig i praksis.

Først litt om *teorien* slik Wright ser det. Stempelingsteorien får gjennomgå, og teorien om mennesket som rasjonelt velgende individ settes opp som alternativ. Dette synspunktet følger logisk av hva Wright sier tidligere i boken om forhåpningen til avskrekking av lov-bryteren og inkapasitering. I forlengelsen av dette retter han et krasst angrep på tanken om at det foregår en krenkelses- og derpå følgende prisoneringsprosess i fengslene. Han viser til den åpning av fengslene som han mener har skjedd i USA i de senere årene, med større

muligheter for brevveksling, besøk, permisjoner, tilgang til massemedier, osv. For det første mener han at denne åpningen gjør tanken om krenkelsesprosessen i fengslet, og en fangekultur som et "svar" på den, fullstendig avlegs (s. 161). For det andre mener han at åpningen i dag, gjennom "import", faktisk skaper en fangekultur på innsiden: "Tilgang til massemediene og beslektede innflytelsesformer utenfra gjør det mulig å opprettholde og ernære identiteten fra før fengslet hos samtidens fanger" (s. 161). Det er tydelig i hvert fall delvis "gatens identitet" han her tenker på (s. 160). Også disse synspunktene følger logisk av forhåpningene til avskrekking og inkapasitering tidligere i boken, for hvis krenkelses- og prisioniseringsprosessene var sterke, slik at fengslet skapte forbrytere, ville de små gevinster i form av avskrekking og inkapasitering raskt bli oppveiet.

Når det gjelder kritikken av stemplingssteorien og prisioniseringstanken, er Wright en god parhest for mange tradisjonelle fengselsdirektører og andre i fengselsvesenet. Dels fordi fengslenes (lille) åpning mot omverden ofte og på mange måter begrenses gjennom plutselige regelendringer, unntak, sensur, ydmykende kontrollordninger, osv., og dels fordi åpningen fungerer relativt slik at en viss åpning av fengslet raskt "forflytter" fangens opplevelse av isolasjon (et kort uovervåket besøk av kjæreste eller kone under ydmykende betingelser intensiverer lett følelsen av ensomhet), blir det mildt sagt feilaktig å si at krenkelsesprosessen har opphørt. Særlig feilaktig blir dette når vi tar med alt det vi i dag vet om de store, utrygge og dypt krenkende amerikanske fengslene, som Wright skriver om. Jeg skulle tro at de krenkende *amerikanske* fengslene med deres mange fanger er med på å gjøre USA til et farligere samfunn. Og i et historisk perspektiv fremstår det som usannsynlig at den siste tidens tendens til åpning av fengslene skulle være ansvarlig for en fangekultur på innsiden. De fengslene som Clemmer, Sykes og andre studerte før og etter 2. verdenskrig, var i hvert fall lukket, men en fangekultur fant de likevel.

Når det gjelder erfaringer med ikke-intervensjon i *praksis*, viser Wright først og fremst til virkningene av nedleggelsen av mentalsykehusene i USA (men også, på en lite fyldestgjørende måte, til den berømte nedleggelsen av ungdomsfengslene i Massachusetts på 1970-tallet). Han drøfter studier og beskrivelser som etter hans mening viser de forferdelige følger av avviklingen av de i og for seg lite tilfredsstillende (mange ville vel si sterkt utilfredsstillende) mentalsykehusene. En beregning tyder på at ved midten av 1980-tallet var det over 150 000 alvorlig mentalt syke hjemløse i USA, hvilket vil si nesten en tredjedel av alle hjemløse i landet. Mange av de syke har havnet i fengslene (s. 150). Wright betegner situasjonen for de hjemløse syke som "rystende og katastrofal" (s. 149).

Såvidt jeg kan forstå, har Wright rett i sin beskrivelse av virkningen av nedleggelsene av mentalsykehusene. Nedleggelsene har delvis fått liknende følger i Italia, og, mindre tydelig, i Norge. Det hefter imidlertid flere problemer til fremstillingen. Én ting er at det er alt for enkelt sluttet fra mentalsykehus til fengsler. Vi kan ikke forutsette at virkemidler og virkninger vil bli de samme om vi reduserer antallet fanger. Dette problemet hopper Wright simpelthen bukk over. En annen ting er at en grunnleggende forutsetning for nedleggelsene av mentalsykehusene, nemlig at det skulle bygges opp en rad tiltak ute i samfunnet, ikke ble innfridd (noe som for øvrig var annerledes ved nedleggelsen av ungdomsfengslene i Massachusetts, der ungdommene, i Richard Lundmans ord fra 1993, "hadde steder å gå og mennesker som ventet på dem"). Det er her, og ikke i selve nedleggelsen, at svikten lå. Nedleggelsen ble i stor grad et sparetiltak, ikke et humaniserende hjelpetiltak.

Samlende

På grunnlag av sin gjennomgang av teori og empiri konkluderer Wright med at det han kaller "en rasjonell kriminalpolitikk" bør kombinere kortvarig avskrekking av (allmenn-)preventive grunner (ut fra kunnskapen om at straffens strenghet ikke synes å ha noen (allmenn-)preventiv virkning) med kollektiv inkapasitering opp til et visst punkt og selektiv inkapasitering av de såkalte kroniske lovbyterne. Dette resulterer, kortfattet sagt, i tre typer fengselsdommer: Korte avskrekkingsdommer på f.eks. 6 måneder, lange inkapasiteringsdommer på f.eks. 10 år og livsvarig fengselsstraff uten mulighet for prøveløslatelse. Wright konkretiserer bruken av disse tre typene fengselsdommer i forhold til en del bestemte, mer alvorlige lovbrudd. Forslaget innebærer at dommerens skjønn vil reduseres til et minimum og at fengselsystemet antakelig må utvides. Dette vedgår han åpent, selv om han også sier at det han kaller et "rasjonelt, liniært" forslag (s. 166) ikke passer i et "ikke-liniært, demokratisk" retts- og samfunnsystem fullt av pressgrupper, politiske innspill, osv. (s. 168).

Det er noe nær utrolig at et slikt forslag kan presenteres på bakgrunn av den omfattende teoretiske og empiriske gjennomgangen. Vi lærer av boken at ikke straffens strenghet, bare til en viss grad dens sannsynlighet (og selv det med forbehold), spiller en allmennpreventiv rolle. Vi lærer tilsvarende om straffens avskrekkende virkning på den enkelte lovbytter. Videre lærer vi – i hvert fall pr. implikasjon – at grunnleggende forutsetninger for bruk av kollektiv inkapasitering svikter, og at den selektive inkapasiteringen i beste fall bare er mer treffsikker enn tilfeldighet. På dette grunnlag burde konklusjonen såvidt jeg kan skjønne gått i motsatt retning. Men ikke for Richard Wright.

Kort sagt: I store deler – med unntak av det overflatiske avsnittet om kollektiv uskadeliggjøring og til dels sluttkapitlet om ikke-intervensjon – er dette en solid og god bok, med gal tittel og gal konklusjon.

Thomas Mathiesen

Universitet i Oslo

Wilhelm von Rosen: Månens Kulør. Studier i dansk bøssehistorie 1628–1912. 2. bind. Rhodos, København, 1993.

La meg først slå fast at jeg liker dette bokverket svært godt. Det er flere grunner til det. Det er sjelden fagbøker er til de grader intellektuelt stimulerende, spennende og samtidig drivende godt skrevet.

"Månens kulør" omhandler dansk bøssehistorie, det vil si manlig homsehistorie, i perioden 1628–1912. Denne historiske avgrensning er ikke tilfeldig. I 1628 ble to skotter avrettet i København. De ble brent på bål med en måneds mellomrom og mye tyder på at disse avretninger skjedde i en sak om sex mellom menn. Dommene er ikke bevart, men det er regnskapene i forbindelse med avretningen, en kan derfor ikke være helt sikker på at dette er en "homsesak". Hvis det er det, så er dette den eneste danske sak hvor avretning ble anvendt. Tidspunktet 1912 er heller ikke tilfeldig. Dette år døde Herman Bang, mannen som kom til å fremstå som idealtypen og personifiseringen av den moderne homoseksuelle i Danmark med sin neurotiske, feminine, kunstneriske og selvdestruktive fremtoning. Året 1912 viser også til enden på en rekke sensasjonelle sedelighetssaker som

hadde preget det offentlige mediabildet de foregående år.¹ Viktigere var likevel forslaget om avkriminaliseringen av homoseksuelle handlinger som ble fremsatt samme år.

"Månens kulør" er i hovedsak en historisk fremstilling. Den har likevel en klar tverrvitenskapelig profil. Store deler av boken bygger på rettsdokumenter og rettshistoriske fremstillinger av strafferettens utvikling i perioden. "Månens kulør" er skrevet i dekonstruksjonistisk perspektiv påvirket av tankegods fra Michel Foucault og Mary McIntosh. Med en slik bredde i perspektiv og metode kan fremstillingen lett angripes både av historikere, jurister, idehistorikere, sosiologer og kriminologer. Så vidt jeg kan bedømme som kriminolog, som fusker litt i både historie, sosiologi og idehistorie så kommer von Rosen stort sett svært godt ut av det. Avhandlingen, "Månens kulør" er levert som doktorgradsavhandling i historie, behandler både strafferettsutviklingen og de sosiologiske perspektiver på en hederlig måte. Det er lenge siden undertegnede har lært så mye fra en bok alene, selv om den er på nærmere 900 sider. Noe av det mest spennende ved "Månens kulør" er at den gir kjøtt og blod til "tørr" teori innen både strafferett, sosiologi og kriminologi. Von Rosen øser av et omfattende kildemateriale og gir flerdimensjonale fremstillinger fra bøssehistoriens persongalleri av mer og mindre kjente personer. Han har også en evne til å gå lenger og dypere enn til de opplagte og klisjømessige tolkinger. Dette gjør boken til spennende lesning og en er skånet fra å sovne på grunn av selsagtheter i fremstillingen.

Von Rosens prosjekt

Von Rosen har ikke gitt seg i kast med noe enkelt prosjekt. Perspektivet ved studien er dekonstruksjonistisk og historisk. Dette fører til at han ikke oppfatter seksualitet som en naturkraft hvis former bestemmes av de grenser for utfoldelse som samtiden setter, men at (homo)seksualitet er en sosialhistorisk konstruksjon. "Historisk var homoseksualitet en sosial konstruksjon av sex mellom mænd, som legitimeredes af en hypotese om seksualitetens essens og den seksuelle adfærds determinerende karakter." (s. 19).

Von Rosen er tydelig påvirket av tankegods fra Michel Foucaults arbeider og da særlig "Seksualitetens historie" (1978) samt stigmatteori utkrystallisert i Mary McIntoshs artikkel "The Homosexual Role". De begrep Foucault benytter i sin analyse av den moderne seksualitet: erfaring, instalasjon, historisk apparat og historisk konstruksjon videreføres av von Rosen. Seksualitet er ikke noe som *er*, men som *blir*. Det vil si seksualitet gis mening og skapes gjennom "den diskursive praksiss". Den diskursive praksiss kan eksemplifiseres gjennom medisinen og psykiatriens interesse for seksualiteten. Ved stadig å analysere seksualiteten, utskille den som særegt fenomen, ved å gi den navn, opprette kategorier og systemer for menneskelig atferd skapes mening og innhold. Det oppstår på denne måte en forestilling om homoseksualitet og en sosial rolle med klare kjennetegn. Den prosess hvorved ulike sider ved menneskelig atferd utskilles og gis navn kan ikke forstås uten samtidig å være klar over at det er samme prosess som skaper de moderne humanvitenskapelige

¹ Den viktigste saken var "Den store sedelighetssaken" 1906-07. Medias rolle som pådriver i disse sakene må ikke undervurderes. Middagsposten og andre løssalgaviser stod ikke tilbake for dagens tabloidpresse i formidlingen og skapelsen av store nyheter. Løspresen formelig veltet seg i dyneløfting og ville spekulasjoner noe som resulterte i "en eksplosjon af moralsk panikk" hvor selv ikke kongehuset ble skånet for sladder.

disipliner (f. eks. psykiatrien). Slik oppstår både råstoffet, det vil si de ulike former for avvik som det reageres mot og samtidig de profesjoner som kontrollerer og behandler dem. I denne prosess stilte stort sett de homoseksuelle som villige forskningsobjekter. Deres kamp fra midten av 1800-tallet var i stor grad en kamp for en økt medisinsk kunnskap om deres "sykdom" og et eget navn som kunne fange fenomenet². Når homoseksualiteten på denne måte etterhvert kom til å oppstå som en særegen art og rolle fikk dette konsekvenser. En sosial prosess, hvor samfunnets gjennkennelse og stempeling av visse handlinger og væremåter som annerledes og hvor et navn hvilte på avviket kom til å oppstå. Den homoseksuelle delte for så vidt som oftest de andres (for)domer, det hvilte visse forventninger på personen og hans selvoppfatning bar preg av rollen. Derved kom homoseksualiteten til å installeres ikke bare i samfunnet som en upersonlig kategori, men i hjertet av den enkelte avviker selv.

Von Rosen påpeker helt riktig at Foucaults ideér i "Sexualitetens historie" ikke er så revolusjonerende som man ofte antar, men at man kan se klare likhetstrekk med tankegods fra symbolsk interaksjonisme og stemplings teori. "At institusjoner, normer og adferdsmønstre er menneske- og samfunns-skabte, er i vid utstrækning forudsatt i moderne adferds- og samfunnsvidenskab . . ." (s. 25).

I et stempelingsteoretisk perspektiv er Mary McIntosh artikkel "The homosexual Role" (1968) en klassiker von Rosen trekker frem. Det mest sentrale ved avviket hos McIntosh er samfunnets reaksjoner på den handlende, at han blir stemplet som avviker av det omkringliggende samfunn og især rettsvesenet. Hun påpeker at stemplingen via en lengre prosess kan føre den enkelte inn i en avvikerstatus. Han havner på denne måten i en klart definert sosial rolle, eksempelvis som homoseksuell. På denne måten er ikke homoseksualitet noe naturgitt, sykelig eller en naturtilstand, men en sosial konstruksjon: ". . . the homosexual should be seen as playing a social role rather than as having a condition". (McIntosh i von Rosen). Når von Rosen deretter ser på homoseksualitetens historie får denne måte å se tingene klare implikasjoner. "Homoseksualitetens historie bliver således en specifik socialhistorisk undersøgelse af det homoseksuelle apparat (d.v.s. af homoseksualiteten) og af konstruktionen (skabelsen) af dette apparat ved diskursive definitioner og reguleringer" (s. 29).

Derved blir det meningsløst å sammenligne sex mellom menn i ulike epoker og fremstille det som ett og samme fenomen. Homoseksualitet slik vi kjenner det i dag er et moderne vesteuropæisk fenomen som først ble kjent i Danmark i annen halvdel av det 19de århundre: "Ordet "homoseksualitet" er konstruert i 1869, men hadde nogle forgængere" (s. 14). Dannelsen av en offentlig bevissthet om hva homoseksualitet var og hvem som var homoseksuelle og hvordan disse kunne gjenkennes skjedde ikke over natten. Det fant sted en historisk utvikling hvor innholdet av betegnelsen etterhvert fikk sin klare utformning og valør. Visse typer atferd og væremåter som man før ikke hadde funnet spesielt besynderlige eller avvikende kom etterhvert til å kjennetegne den homoseksuelle person.

I analysen av H. C. Andersen og Walt Whitman kommer det klart frem hvor problema-

² Det synes enkelt å kunne trekke visse paralleller til dagens bestrebelser fra pressgrupper i retning av å få anerkjent visse lidelser som "ekte" sykdommer (f. eks. en del av de nyere kvinnesykdommene – fibrositt).

tisk det er å benytte kategorien homoseksuell på historiske personer. Lite tyder på at Andersen eller Whitman oppfattet seg som homoseksuelle. Andersens syn på romantiske vennskapsforhold mellom menn, slik det gav seg uttrykk overfor Edvard Collin ble ikke oppfattet som avvikende eller støtende rundt 1830. Senere når forståelsen av forholdet mellom menn forandret seg ble H. C. Andersens svermerier tolket som mer og mer suspekt. Utover 1890 årene var ikke lenger tanken på at han var seksuelt avvikende utenkelig og han ble etterhvert hyppig nevnt i det store historiske persongalleri over kjente homser.

Sodomiens plass innen klassisk strafferett

Von Rosen bygger som nevnt på flere ulike kilder, men det er doms- og rettsmaterialet som er viktigst. Det er svært interessant når han tar utgangspunkt i strafferettspraksis for å belyse hvilken mening som leses in i seksuelle handlinger mellom menn og hvilke normer som råder på området.

Minst like spennende er hans behandling av diskursene omkring og tolkingen av de strafferettslige kilder. Von Rosen gir et levende bilde av de ulike straffefilosofier, og han viser hvordan de nedfelte seg i lovtekstene og tolkingen av disse. Et eksempel han gir er behandlingen av omgjøngelser mot naturen i Feuerbachs Bayerske straffelov. I tidligere rett, før opplysningstiden og naturretten, hadde man stort sett fundert strafferetten i bibelen. Omgjøngelse mot naturen ble i hovedsak oppfattet som en forbrytelse mot den guddommelige orden. Strafferammen var streng, avretning på bålet, fordi denne type handlinger kunne påkalle guds vrede over landet, slik det hadde skjedd i Sodoma og Gomorra. Praksis ser, iallfall etter 1650, ut til å ha vært en annen i Danmark³. Dette kom blant annet av de strenge beviskrav som ble stilt i disse saker. Definisjonen av omgjøngelse mot naturen var snever. Man måtte ha hatt "tingen inne i tingen", det sier seg selv at dette ikke var lett å bevise. Desuten ble benådning i forhold til bålstraffen normen.

Det ser ut til at man har lagt minst like stor vekt på å holde disse saker borte fra rettsapparatet som på å dømme i dem. Ofte ble det påpekt at det beste var om sakene ikke kom frem i offentlighetens lys fordi dette kunne medføre dårlig påvirkning og øket moralsk forfall.

Med opplysningstiden skjedde en gradvis omdefinering av seksuelle handlinger mellom menn. Begrepsmessig inntraff en dreining fra bruken av betegnelsen sodomi henimot pederasti. I noen av de større byene på kontinentet i Italia, London og Paris oppstår gradvis homoseksuelle subkulturer. Innen strafferettstenkingen skjer en neddratisering i synet på seksuelle handlinger mellom menn. Med Montesquieu og Beccaria tok strafferetten skrittet over fra et teologisk til verdslig fundament for tenkingen. Dommeren skulle ikke gripe inn i "forholdet mellom Gud og menneske" (s. 192). Det var forbrytelser mot samfunnet og samfunnspakten som nå ble ansett som kriminelt.

Montesquieu og Beccaria tok sterk avstand fra det gamle regimes barbariske straffer. Begge hadde lite til overs for de seksuelle handlinger det var snakk om, men vektla betydningen av å forebygge fremfor å straffe hardt. Pederastien gikk fra å bli oppfattet som synd

³ Det skulle vel være unødvendig å påpeke at fremstillingen gjelder Danmark/Norge frem til 1814.

og ugudelighet til å anses som resultatet av ufrihet. "Det gjaldt både for Montesquieu og Beccaria – som formentlig for deres samtid i det hele taget – at pæderasti ikke var et spørsmål om enten/eller, men en dårlig vane, som familie, hustru og barn kunne forebygge og bringe til ophør" (s. 196). Andre i deres samtid, som Voltaire, formådde ikke å fremvise den samme toleranse som Beccaria og Montesquieu i spørsmålet om pederasti.

Med Anselm von Feuerbachs arbeide med den bayerske straffelov av 1813 fikk opplysningstidens tanker om forbrytelse og straff et praktisk resultat. Feuerbachs straffelov ble en borgerlig straffelov "der begründedes i samfundspagten og hentede sit formål udelukkende i konkrete samfundsmæssige hensyn" (s. 213). Den stringens og konsekvens denne straffelov ble bygget opp etter er imponerende. Det øverste prinsipp var at enhver fritt kunne utøve sine rettigheter så lenge det ikke krenket andres rettigheter – den enkeltes frihet kunne ikke sees uavhengig av andres frihet.

Feuerbach mente prinsipielt at sodomi var en forseelse og ingen forbrytelse fordi den ikke hadde noe klart offer. Det var en umoralsk handling og ikke en rettskrenkelse. Siden moralsk straff konsekvent ble utelukket fra denne straffeloven falt sodomien utenfor. Den havnet derved i politivedtektene sammen med andre brudd på moralen. På denne måten ble faktisk sodomi avkriminalisert, og siden den bayerske straffelov ble sett opp til som forbilledlig kom dette til å bli tatt opp i andre tyske straffelover utover 1800 tallet. Selv om det neppe var en avkriminalisering Feuerbach hadde i tankene når han skrev sitt lovutkast. Det viste seg at man de fleste steder gikk tilbake til en kriminalisering og gjeninnføring av sodomi i straffeloven senere på 1800 tallet, fordi en avkriminalisering ble opplevd som et kraftig brudd med folks rettsfølelse. "Naturretten viste sig i Tyskland at være et teoretisk standpunkt, som blev forladt, fordi det ikke kunne bringes i overensstemmelse med den sociale realitet, at sodomi og pæderasti opfattedes som afskyeligt, unaturlig og straffbart" (s. 227).

I Danmark ble ikke Tysklands eksempel fulgt. Sodomi og pederasti ble ikke avkriminalisert på begynnelsen av 1800 tallet. Den som i stor grad kom til å prege dansk strafferetts syn på saken var den tids ledende strafferettstenker A. S. Ørsted. Ørsted var grunnleggende uenig i Feuerbachs milde behandling av omgjengelse mot naturen. Ørsted oppfattet disse handlingene som avskyelige og moralstridige, han mente dette var virkelige og meget grove forbrytelser. Dessuten var de en reell trussel mot ekteskapspakten og menneskeartens videreføring.

Ørsted kom til å bryte med naturretten i sin sammenblanding av moral, religion og naturrett. Han bygget i stor grad sine betraktninger om rett og galt på moralske betraktninger og var, som von Rosen påpeker, en utpreget praktiker. "På ingen måde opfattede han det som praktikerens opgave at omstyrte traditioner; afsky, forargelse, religiøse bud og normer og navnlig borgerlig ansvarlighed var for ham den samfundsmæssige realitet, han skulle forholde sig til, ikke udenlandske forfatteres mere eller mindre revolutionære idéer og anskuelse" (s. 263). Ørsteds strafferett kom derfor i stor grad til å være preget av rettsdogmatisme.

Fremstillingen av de strafferettslige idéers utvikling og de praktiske konsekvenser de ga seg er retts sosiologisk interessant. Spranget er langt fra en kriminalisering av sodomi med bålet som straff til avkriminaliseringen i Bayern i 1813. Utviklingen i Danmark viser andre trekk som i stor grad er styrt av Ørsteds mer praktiske og moralske holdning til forholdet mellom rett og samfunn.

En kan si at Montesquieus og Beccarias idegrunnlag, og senere Feuerbachs systematiske praktiske arbeider med den bayerske strafferett viser at stringens i tenkning og blendene argumentasjon i visse tilfeller kan føre til at det i retten nedfelles normer og verdier som går forut for den normative utviklingen i samfunnet.

Opplysningstidens strafferettstenkere var revolusjonære i sin tid. De kjempet på den fremvoksende borgerklassens side mot det gamle aristokrati. Hos Beccaria er det politiske program klart, som Ludvig Holberg oppfattet han den opplyste monark som borgerskapets håp mot adelen og kirkens dominans (Beccaria 1986). Disse politiske sidene ved de "klassiske" strafferettstenkere, og konsekvensene denne tenkning fikk for behandlingen av sodomi, er et tema von Rosen kunne gått noe grundigere inn på.

Fra annen halvdel av 1800 tallet kom det igjen til å skje en dreining i oppfatningen og behandling av seksualitet mellom menn. Homoseksualitet ble ikke lenger utelukkende oppfattet som strafferettens og moralistenes domene, psykiatrien og legevitenskapen kom i større og større grad til å ta over og dominere. Det skjedde derved en dreining i perspektivet på avvik og kriminalitet som vi kjenner fra andre felter av strafferettshistorien. Fra et syn på den kriminelle som en bevisst og rasjonell aktør henimot en oppfattelse av han som syk og sosialt utrenet (Garland 1985). Viljen og den avvikendes bevissthet ble forlatt, mens han i større og større grad ble et naturvitenskapelig studieobjekt klar for måling og veing. Homoseksualitet ble nå i stor grad oppfattet, også av de "avvikende" selv, som et utslag av en naturtilstand. Man ble født med denne ulykkelige legningen og kunne ikke annet enn å følge sine nedarvede drifter. Straff synes derved lite egnet for å kontrollere denne form for usedelighet, i stedet ropte man etter mer behandling og økt forskning.

Noen kritiske invendinger

Noen aspekter tas ikke opp til behandling i "Månens kulør". Den taushet som råder disse aspekter blir ekstra tydelig fordi boken på andre punkter er så grundig.

I "Månens kulør" tar kun unntaksvis forfatteren seg bryet å understreke viktige poeng og gjøre dem eksplisitte. På denne måten er avhandlingen ikke pedantisk akademisk. Som seg hør og bør er von Rosen klar i sin fremstilling av bokens perspektiv og metode i de innledende kapitler. Etter disse sidene bærer "Månens kulør" i større grad et visst skjønnlitterært preg. Dette er godt. Personlig har jeg lite til overs for akademiske arbeider, hvor man mates med barneskje, og denne boken overlater en god del til leseren. Von Rosen synes i stor grad å være påvirket av fransk poststrukturalisme, Foucault med flere. I denne tradisjon er det vanlig å skrive på en helhetlig, holistisk måte. Eksempelvis gjennomsyrer maktbegrepet "Månens kulør" på flere nivå uten at det spesielt tas opp til behandling. Især når det blir spørsmål om hva installasjonen av homoseksualiteten – skapelsen av den homofile kultur og identitet, reflekterer av makt på et samfunnsmessig nivå synes avhandlingen taus.

En kan muligens si det kan leses ut av teksten og at det skal mye til for at leseren selv ikke vil trekke slutninger etter å ha lest boken. Fremstillingen peker i noen klare retninger, men til tider savner en drøftinger som tydeligere sier hva von Rosen selv synes. Denne måte å skrive (uten eksplisitt å klargjøre eget ståsted) har sine fordeler, men også svakheter især når en tar for seg kontroversielle tema. En mer uttalt stillingstagen til visse spørsmål som behandles behøver ikke å fungere som en moralsk pekepinn eller ledende fremstilling.

I et dekonstruksjonistisk historieperspektiv kan lett samfunnets strukturelle føringer forsvinne. Maktbegrepet blir som hos Foucault (1977) noe ullent og uklart som sjelden kan festes til enkelt aktører eller grupper (Berg Eriksen 1981). Personlig blir jeg ganske nysgjerrig på de fenomen som beskrives. Von Rosen viser på en overbevisende måte de ulike oppfatninger som har rådet når det gjelder seksuelle handlinger mellom menn og den moderne homoseksualitets fødsel. Men hvorfor oppstår denne rolle på det tidspunkt og i de land det skjer. Er det helt tilfeldig at homsekulturen oppstår i Berlin ved midten av 1800 tallet og senere adopteres i København. Hvilke interesser kan installasjonen av homoseksualitet tjene? Hvor kommer politikken inn i forhold til disse prosesser?

Et annet spørsmål av samme type gjelder de "klassiske" strafferettstenkere og det gjennomslag deres arbeider fikk i de sentrale europeiske stater. Hvordan kunne Feuerbachs arbeide få en så stor betydning i Tyskland, mens Ørsteds tanker dominerte i Danmark? Det kan ikke bare henge sammen med at Feuerbach var en glimrende tenker med uvanlige formuleringsevner, eller at han var den eneste tenker av format på feltet i Tyskland i perioden. Kan det være andre ikkeidealistiske grunner til at tankegodset passet?

Det skjer (etter 1850) noe med den enkelte aktør som gjør at en presses og/eller søker inn i rollen som homofil. Det er prosesser på det individuelle plan som er så sterke at enkeltpersoner faktisk oppfatter seg som fødte homoseksuelle.

Von Rosens forklaring av dette bygger på stempelingsteorien innen sosiologien og mer konkret til Mary McIntoshs tanker. Det er likevel noe som mangler ved fremstillingen. Eksempelene med Joakim Reinhard og Martin Kok viser at forholdet mellom stempeling, identifisering og preging av egen identitet som homoseksuell er en ytterst kompleks prosess. I visse tilfeller kan det tyde på at noen ble stemplet som ikke følte at stempelet passet – som Becker (1963) kaller falsk anklagede. Det behøvde ikke nødvendigvis å foreligge en seksuell praksis før ens sosiale rolle ble preget. Det var ofte nok å inneha en eller flere av de kjennetegn som etter midten av 1800-tallet kom til å skilles ut som særtrekk for de homoseksuelle (som Bang personifiserte).

Ble man først identifisert som "bøsse" og presset inn i denne rollen ble man raskt møtt med mange formelle og uformelle reaksjoner. Å bryte med rollen, noe de fleste så ut til å ønske, var alt annet enn enkelt. Von Rosen viser med flere eksempler hvordan man kommer inn i hva Becker kaller en avvikerprosess hvor det logiske skritt til slutt blir å gå inn i rollen og kulturen og bli en bona fide bøsse. Den enkelte kom til å oppfylle (i større eller mindre grad) de sosiale forventninger som hviler ved denne status. På denne måten skapes identitet og en særegen rolle, slik oppstår og kanaliseres også seksualiteten. Det sier seg selv at det ikke er enkelt å benytte seg av historiske kilder for å rekonstruere denne prosessen hos de ulike aktører i detalj. Stempelingen og avviksprosessen som sosialt fenomen derimot synes godt dokumentert.

Det felles ingen dom i "Månens kulør", men fremstillingen peker klart i en retning. Det sies lite eller intet eksplisitt om hva von Rosen selv tenker om de opprivende historiske saker han behandler. Dette er kanskje en styrke ved fremstillingen, det ville være så altfor enkelt å sette fingeren på grusomheter begått i fortid (for derved å glemme nåtiden). Når han i stedet viser logikken i det som skjedde, hvilke ideer politiet og rettsvesenets praksis hvilte på så skjer det samtidig at leseren selv blir nødt til å rette blikket mot sin egen samtid og de forhold som hersker i dag. På denne måte er dette verk av stor verdi ikke bare for

å forstå den behandling homser i dag møter i samfunnet, men også for bedre å fatte de ulike uttryksformer seksualiteten tar i vår kultur i dag og muligens slå hull på noen av mytene om sammenhengene mellom seksualitet, biologi og identitet.

Paul Larsson

Litteratur

- Beccaria, Cesare: "On Crimes and Punishments", Hackett Publishing Company, Indianapolis, 1986.
- Becker, Howard S.: "Outsiders", Free Press, New York, 1963.
- Eriksen, Tron Berg: "Kroppen og makten", i Kontrast nr. 1/2, 1981.
- Foucault, Michel: "Det moderne fengsels historie", Gyldendal, Oslo, 1977.
- "Seksualitetens historie 1. Viljen til viden", Rhodos, København, 1978.
- Garland, David: "Punishment & Welfare. A History of Penal Strategies", Gower, Aldershot, 1985.
- McIntosh, Mary: "The Homosexual Role", i Social Problems, 1968.

Tove Stang Dahl: Pene piker haiker ikke. Artikler om kvinneverett, strafferett og velferdsstat. Universitetsforlaget, Oslo. ISBN 82-00-03952-8. 358 s.

Tove Stang Dahl har en stor del af æren for, at Det Juridiske Fakultet i Oslo – som det første i verden – oprettede kvinderet som fag. Det skete så tidligt som i 1974. Dermed blev TSD banebryder i nordisk og international retsvidenskab. De væsentligste af hendes arbejder findes nu samlet i "Pene piker haiker ikke. Artikler om kvinneverett, strafferett og velferdsstat", der udkom i 1994 på Universitetsforlaget i Oslo, året efter hendes alt for tidlige død.

Tove havde markante synspunkter og evne til slående formuleringer. Fx kaldte hun ægteskabet "Den moderne husmandskontrakt". Men hendes synspunkter var funderet i solid empirisk forskning og teoretisk analyse.

Jeg husker især to ting fra mit første møde med TSD på et forskerseminar afholdt af Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi i 1975. Hun var den drivende kraft i den gruppe kvindelige seminardeltagere, som fik overbevist rådsmedlemmerne om det betimelige i at bevilde penge til et forskerseminar uden deltagelse af mandlige forskere. Det blev afholdt det følgende år i Danmark. Og hun kom på et tidspunkt med en bemærkning om, at hun blev opfattet som "en mand i skørt".

Det siste kom jeg i tanke om, da jeg læste følgende citat i "Pene piker . . .":

Jo mer en kvinne rent sosialt likner på menn og innretter seg som menn i livsløp og yrkesliv, desto sterkere stilling oppnår hun rettslig sett. Det etiske spørsmål er om, på hvilke punkter og i hvilken grad slike tilstander er uretferdige eller uhen-siktsmessige. Dessuten reiser det seg et grunnleggende spørsmål om det er ønskelig å legge forholdene til rette for at flere kvinner skal likne på menn, og gjør det i mere utpreget grad enn i dag, for bl. a. å oppnå økt rettslig likestilling.

Mitt svar er nei. Vi kvinner er ikke lik menn, vi kan heller aldri bli helt like, håper jeg, mange av oss ønsker heller ikke å bli mest mulig lik menn på de premisser menn vanligvis lever under i dag. Det er etter manges – både kvinners og etter-

hånden menns – mening, verdifulle etiske og empiriske erfaringer nedfelt i kvinners liv, både i våre livsløp og levekår, erfaringer hvis praksis jeg mener ikke bare burde verdsettes individuelt gjennom retten, men som også burde utvikles og utbres til det videre samfunn. Min tro er at samfunnet som helhet vil vinne på en slik utvikling (s. 99 f.).

Dette skrev TSD i en artikkel i 1988. I et interview fra 1987 forteller hun, hvad der fikk hende i gang med kvindeforskningen, hvilke barrierer hun mødte, og hvordan denne forskning etterhånden fikk et solidt fodfæste – også på Oslo Universitet, selv om universitetet som sådan ikke levnes megen ære for det (s. 347). Det er forskningsråd og ministerier, der har sørget for, at kvindeforskere i Norge har fået arbeidsmuligheder, og at norsk kvindeforskning er blevet internasjonalt anerkendt.

Tove Stang Dahl startede sin karriere som lektor i kriminologi og var med til at opbygge Skandinavien hidtil eneste egentlige kriminologi-uddannelse. Hendes artikler om, hvorfor kvinder ikke bliver lovbrydere (1976), men ofre (1979) – bl. a. for deres egne ægtemænds vold – er i dag klassikere på området.

I de kvinderetlige artikler giver TSD udtryk for skepsis med hensyn til den retlige ligestilling, der i de senere år er sket mellem kvinder og mænd, dels ved udlugning af kønsdiskriminerende ord og indhold i lovene, dels ved egentlig ligestillingslovgivning. Hun mener, at ligestillingen er modelleret efter manden som norm. I artiklen "Fra kvinners rett til kvinnerett" (1987), som også er den forelesning hun holdt på Københavns Universitet i anledning af modtagelsen af graden dr. juris h.c. i november 1986, siger hun:

Mot dette stiller kvinneretten sitt program om retten til å være kvinne – til å anlegge kvinnene som norm. Dette reiser spesielle metodiske krav. For når en kjønnsnøytral formulert, men i innhold mannsmodellert rett møter en kjønnsespesifikk virkelighet, da er dogmatikkens "black letter law" utilstrekkelig som juridisk metode (s. 21).

I en artikkel om "Ligestilling og fødselsrett" (1991) tilføjer hun:

Det samlede resultat av likestillingen kan paradoksalt nok bli styrking av den mannlige norm, det vil si det allerede rådende kulturelle hegemoni, til fortrenghet for de allerede pressede kvinnelige livsverdier (s. 60).

Disse citater rummer TSD's kvinderetlige program og vision om en ny retsvidenskab. – Hun oppfatter ikke rettsdogmatik som videnskab, men snarere som "et fint utpenslet håndverk". I artiklen "Mot en fortolkende rettsteori – det kvinnerettslige argument" (1988) siger hun:

Vitenskapelig virksomhet kjennetegnes ved sin åpenhet, ved ønsket om å bringe ny kunnskap og å utvide rammen for vår forståelse. Det som kjennetegner godt juridisk håndverk er en høyt utviklet innsikt i rettens argumentkultur som en avgrenset kultur for hva som er klart relevante, og hva som er tvilsomme og irrelevante, momenter i fortolkningsprosessen. For det siste er hverken originalitet eller fornyelse målet, eller i alle fall bare til en viss grad. Hovedoppgaven er lojalt å utøve fellesskapets nedlagte normer, mest mulig befridd for de subjektive forstyrrelser . . .

Også for god rettsdogmatik er det vesentlig at jurister forstår seg selv og sin virksomhet i en videst mulig ramme. Ved en utvidet erkjennende forståelse av rettens karakter, vil rettsanvenderne øke sitt judisium og bli i stand til å se konsekvensene av sin virksomhet og sine anbefalinger . . . En faglig forståelse som også innbefatter selv-refleksjon, vil overhodet gjøre jurister mer egnet til deltakelse i samfunnslivet, både som rettspolitikere og som tekniske medhjelpere i lovgivningen (s. 103 f.).

TSD's faglige grundlag var juraen, og hun forstod som få af hendes generation (født i 1938) at sætte lovgivning og retspraksis ind i en bred samfundsmæssig kontekst. Hendes doktordisputats "Barnevern og samfunnsvern" fra 1978 er en analyse af bl. a. de faglige interesser der lå bag opprettelsen af børneværnet i Norge omkring århundredskiftet.

Den nu foreliggende samling af artikler fra 1974 til 1991 viser TSD's alsidighet og er en god introduktion til kvinderetten i Norden.

Beth Grothe Nielsen

Afdelingen for proces- og kriminalvidenskab

Annette Warring: Tyskerpiger under besættelse og retsopgør. Gyldendal, København 1994.

Historikeren Annette Warring har tatt for seg et emne som lenge har ventet på en seriøs og grundig analyse, nemlig de såkalte tyskerpikene og deres skjebne under og etter krigen. I Norge venter dette emnet fortsatt, men kanskje Warrings bok kan tjene som inspirasjon, ikke minst for dem som bevilger penger til forskning.

Annette Warrings bok er et verdifullt bidrag, fra mange synsvinkler:

* Den kaster nytt lys over en hittil lite beskrevet side ved nordisk okkupasjonshistorie. Boka belyser både holdninger i den danske befolkningen, forholdet mellom danske myndigheter og den tyske okkupanten, og sider ved motstandsbevegelsens politikk og taktikk.

* Den inneholder flere viktige kriminologisk/retts sosiologiske poenger, særlig når det gjelder rettsvesenets rolle.

* Den er ikke minst interessant fra et kjønnsperspektiv.

Hvor mange tyskerjenter var det i Danmark, og hvem var de? Annette Warrings anslag er at det må ha vært minst 50 000. Den danske befolkninga talte på det tidspunktet 4 millioner, og okkupasjonsstyrken var på 100 000 tyske soldater. Tyskerpikene var omtrent like tallrike som motstandsbevegelsen var i de siste månedene av okkupasjonen. Det dreide seg altså om en forholdsvis utbredt form for kollaborasjon.

Hvem var de? "Dum, stygg og lett på tråden" er blitt deres ettermæle i de folkelige forestillingene. Men i virkeligheten var tyskerpikene en svært lite homogen gruppe. Så lite homogen at det kanskje ikke gir mening å betrakte dem som ei gruppe sosiologisk og psykologisk sett, mener Warring. Kanskje hadde de ikke annet til felles enn en eller annen form for personlig, intim kontakt med én eller flere tyske soldater. Trass i problemene med å gi noe representativt bilde av tyskerpikene, mener Warring at det er rimelig å anta at det var en overvekt av unge kvinner "i den kjærestesøkende alder", av kvinner som ikke bodde hjemme og derfor var utenfor familiens umiddelbare kontroll, av kvinner som var dårlig stilt sosialt og utdanningsmessig.

Var de angivere? Ikke mange av dem, og enda færre hadde en omfattende og bevisst angivervirksomhet på samvittigheten. Men i kraft av den nære forbindelsen til tyskere, kunne uoverveide ord eller handlinger i noen tilfeller få alvorlige konsekvenser.

Den brutale fordømmelsen som ble disse jentene til del etter krigen, er i tidas løp delvis ersatt av en ny holdning: Tyskerjentene var først og fremst ofre. Annette Warring tilslutter seg verken det ene eller det andre bildet. Delvis var tyskerjentene forskjellige, og med ulike motiver. Noen var tyskervennlige av politisk innstilling, andre det motsatte og atter

andre helt apolitiske. For mange av jentene gjaldt det at deres egen tolkning plasserte forbindelsen med den tyske soldaten i den private sfære: De forelsket seg i en person, et bestemt menneske, som tilfeldigvis var tysk soldat. "Kjærligheten har ingen vilje". Uansett motiver kunne de ikke unngå å bli politiske aktører, mener Annette Warring. Den brutale trakasseringa, ydmykelsen og volden mange av jentene ble utsatt for både under okkupasjonen (særlig i augustopprøret i 1943) og etter frigjøringa, gjør det nærliggende å se dem som ofre. Men de var ikke rene ofre. I siste instans hadde de sjøl valgt side, sier Warring. I det okkuperte Danmark ble den private forelskelsen et offentlig spørsmål. Det personlige viste seg atter en gang å være politisk.

Motstandsbevegelsen drev, særlig gjennom lokale illegale aviser og flygeblader, men tildels også i sentrale organer, en hatsk propaganda mot tyskerjentene. Flere brakte svartelister med navn, og mer eller mindre utilsørte oppfordringer om straffeksjoner. I det såkalte "augustopprøret" i 1943 spilte angrep på tyskerpiker en ikke ubetydelig rolle som en del av markeringa av motstanden mot okkupasanta. Warring trekker fram fire ulike funksjoner angrepet på tyskerpikene hadde i utviklinga av opprøret: funksjonen som oppvarmningsform, som konkret utløsende faktor, som aksellererende faktor og som avledende/syndebukk-faktor. Hvilken rolle oppgjøret med tyskerpikene spilte, varierte fra område til område. Sentrale krefter i motstandsbevegelsen tok ikke avstand fra den tildels svært brutale og ydmykende behandlinga av tyskerpikene så lenge opprøret var under utvikling, sjøl om de etterpå fant grunn til å slå på bremsene. Men de ønsket ikke å dempe den folkelige motstanden, heller ikke når den ga seg utslag som nærmet seg det sadistiske.

Ikke dømt, men fordømt, er Warrings karakteristikk av tyskerpikenes skjebne etter frigjøringa. I frigjøringsdagene ble mange igjen angrepet på gata, klippet eller kledd nakne eller begge deler. Motstandsbevegelsen internerte flere tusen tyskerjenter den første uka. Motivene var flere: Dels ble de internert som kollaboratører og mistenkte angivere, dels var begrunnelsen å beskytte dem mot lynsjustis. Men interneringa kunne i seg sjøl fungere som en offentlig gapestokk, som når ei gruppe jenter ble kjørt gjennom København på et åpent lasteplan. Noen hadde plakater med anklagen "feltmadrass" runt halsen. Seksuell omgang med tyske soldater alene var imidlertid ikke nok til å bli dømt i rettsoppgjøret. Relativt sett ble langt flere kvinner enn menn internert og arrestert uten seinere å bli kjent skyldig i landsforræderi. En viktig grunn til dette var nettopp den storstilte interneringa av tyskerjenter i de første frigjøringsdagene.

Politiets og rettsvesenets behandling av saker som handlet om trakassering av tyskerpiker, illustrerer noen viktige poenger i forholdet mellom rett og samfunn. I de første okkupasjonsårene skulle dansk rett gjelde, og håndheves av danske domstoler. Angrep på tyskerpiker ble av tyskerne oppfattet som en fornærmelse mot okkupasanta. De danske domstolene kom dermed i et krysspress mellom okkupasantaens krav og stemninga i befolkninga. Tyskerpikesakene illustrerer samarbeidspolitikkens og jurisdiksjonsspørsmålet dilemma, sier Warring. Bestrebelsene på å holde rettspleien på danske hender ved sjøl å straffe danske borgere som plaget eller overfalt tyskerpiker, medførte en tilpasning til tyske interesser. Vilkårighet og skjerpet straff ble konsekvensen. Men når dansk politi ikke hadde vilje til å håndheve dansk straffelovs kriminalisering av fysisk forulemping eller ikke maktet eller ønsket å beskytte tyske interesser og de danske kollaboratørene, tok tyskerne selv affære. Det fikk også alvorlige konsekvenser. Når klippeaksjoner og andre

angrep på tyskerpiker i befrielsesdagene kom for retten, hadde imidlertid det samfunnsmessige presset endret seg. Klipperne slapp betydelig billigere enn de hadde gjort under krigen. "Rettspraksis ble bøyet etter de politiske omstendigheter og folkestemninga", sier Warring.

Det varierte imidlertid hvor mye myndighetene bøye seg etter folkestemninga. De ulike myndighetenes holdning til rettsforfølgelse av gjerningsmennene var påvirket av hvor tett på konflikten de befant seg. Dette gjaldt særlig i saker der motstandsfolk sto anklaget. Riksadvokaten og Justisministeriet la den hardeste kursen og krevde ofte klipperne rettsforfulgt på tvers av den lokale politimesterens henstilling om å henlegge saken. Han skulle handle lokalt og håndtere den uklare maktfordelinga mellom politi og motstandsbevegelse i befrielsens første måned, og var derfor oftere tilbøyelig til å la klipperne slippe, påpeker Warring. Denne forskjellen mellom lokale og sentrale myndigheters kontroll- og straffeiver er et kjent kriminologisk fenomen. Det samme er offerets forvandling til tiltalt i rettsaker der en mann er anklaget for å ha forulempet en kvinne seksuelt. Angrepene på tyskerjentene hadde klare seksuelle overtoner (klippe håret, kle naken, male hakekors på bryst og bakende). Jentenes vandel ble et like sentralt poeng i sakene som gjerningsmannens handlinger.

For denne leser er det imidlertid kjønnsperspektivet som er det aller mest interessante ved Warrings behandling av tyskerpikene og oppgjøret med dem. Propagandaen mot tyskerjentene i den illegale pressa var sterkt seksuelt ladet og oste av kvinneforakt. Uttrykkene som ble brukt, gjenspeilte at jentene ble holdt skyldige, ikke bare i å overtrent nasjonale, men også kjønns moralske normer. Tyskerpikene var "jammerlige hunndyr, som skamløst stilte ut sin brunst, tomhjernede og umoralske tøyter, hetærer, luddere" osv. Jentene og samkvemmet med okkupasjons soldatene ble assosiert med det urene, syke og dyriske. Forestillingene om moralsk og fysisk smitte ble knyttet sammen. Blant annet ble det reist krav om at de internerte tyskerjentene etter krigen skulle undersøkes for kjønns sykdom, og noen steder ble dette gjennomført. Ideen kom fra Norge, der nær 1000 tyskerjenter ble holdt i en egen interneringsleir på Hovedøya utenfor Oslo. Begrunnelsen var faren for spredning av veneriske sykdommer. På Hovedøya ble det konstatert kjønns sykdom i 207 tilfeller. Også de danske tyskerjentene som ble undersøkt, var bare smittet i et lite antall tilfeller. Kanskje kan undersøkelsen betraktes like mye som en rituell krenkelse med et tydelig kjønn innhold som et medisinsk tiltak.

Bak angrepene på tyskerpikene lå både sjalusi, nasjonal og kjønns moralsk forargelse. Blant aktørene i straffeaksjonene var det flest unge menn. Tyskerpikenes seksualitet var et politisk og nasjonalt anliggende, som utfoldet seg som et eiendoms- og æresspørsmål i den nasjonale konflikten mellom kollaborasjon og motstand og i forholdet mellom okkupasjonsmakta og det danske samfunn, sier Warring. Holdninga til tyskerpikene illustrerer mer allmene sider ved forholdet mellom kvinners seksualitet og nasjonen. Kvinners seksualitet spiller en betydningsfull rolle når det gjelder å skape nasjonalt samhold innad og markere nasjonal identitet utad. Det skyldes i følge Warring at kvinner deltar i å skape de nasjonale prosessene på minst tre måter:

- 1) som biologiske reprodusenter av nasjonens medlemmer.
- 2) som sentrale videreførere av den nasjonale kulturen og dens symbolske identitet.
- 3) som nasjonale symboler og aktører for nasjonale forskjeller.

Oppgjøret med tyskerpikene ble derfor preget av forestillinga om at deres seksualitet var nasjonal eiendom. Å ha et forhold til tyskere innebar en skamløs utstilling av seksualitet som krenket nasjonens ære og var en trussel, både mot nasjonal enhet og identitet.

Det perspektivet Warring trekker opp her, kan bidra til å belyse en lang rekke fenomener, fra krigsvoldtekter til den harmen som utløses når f. eks. nordiske menn opplever at innvandrerne "tar jentene fra oss".

Annette Warrings bok kan altså leses med stort utbytte, både av dem som først og fremst er interessert i okkupasjonshistorie, av dem som har sin hovedinteresse i kriminologi, og av dem som er mest opptatt av kjønnsforskning. For alle inneholder den dessuten noen lærdommer om historias tragiske paradokser. La meg avslutte med Warrings egne sluttord:

"Oppgjøret med tyskerpikene ble en integrert del av motstandskampen mot den nazistiske okkupasjonsmakta. Men i oppgjøret ble udemokratiske, inhumane, halvrasistiske og især kjønnsdiskriminerende holdninger og metoder reproduisert, metoder som på mange måter lå tettere på den nazisme en bekjempet enn på de frihetsidealer motstandskampen forøvrig rommet".

Kjersti Ericsson

Institutt for kriminologi, Oslo

Johs. Andenæs: Straffen som problem. Exil forlag, Oslo 1994 (154 s).

Nordens mest kjanda och erkända straffrättsvetare Johs. Andenæs har nyligen publicerat en skrift, som till sidoantalet är anspråklös men vars innehåll väger desto mera. I förordet uttrycker författaren förhoppningen att boken skall nå ut till en vidare läsarkrets än fackmännen. Såsom av titeln framgår, har han tagit till sin uppgift att redogöra för de ledande principer i straffrätten, som ofta behandlas även i den offentliga debatten. Boken tar upp flera aktuella kontroversiella spørsmål. Den innehåller bl. a. kapitel om den traditionella men alltid aktuella frågan om straffets berättigande och syfte, om straffets allmänpreventiva effekt och om möjligheterna att ersätta straff med behandling. Dessutom behandlas de senaste decenniernas avkriminaliseringar och nykriminaliseringar, straffets stränghet, offrets ställning och gränserna för straffrättens användbarhet. Rent straffrättsliga teman är tillräknelighet och uppsåt/oaktsamhet. Bokens aktualitetsvärde ökas av uppgifterna om ny lagstiftning och reformförslag i Norge, som ger läsaren anledning att konstatera, att alla nordiska länder tycks brottas med nästan samma problem. Att lösningarna blir en smula olika ger oss viktiga erfarenheter.

Författaren uttrycker sig som vanligt mycket klart och hans argument är lågmälda och sakliga. Det är viktigt att om och om igen varna för frestelsen att i oreflekterad entusiasm straffbelägga alla möjliga misshagliga företeelser eller justera straffskalorna uppåt. Strafflagen erbjuder sällan någon tillfredsställande lösning på komplicerade sociala problem (s. 148–150). Minnena från 1960-talets revolt mot behandlingsideologin börjar blekna: därför är det på sin plats än en gång varna för ineffektiv tvångsvård och de rättssäkerhetskränkingar den kan innebära (s. 44–45). Än i dag är det viktigt att påminna om att en upprörd allmän opinion eller strävanden att förbättra offrets ställning inte ger rätt att på något sätt inskränka den åtalades rättsskydd.

Boken varnar i flera olika sammanhang för att i alltför stor utsträckning ta hänsyn till de labila och nyckfulla känslorvallningarna i den allmänna opinionen, t. ex. då det gäller att besluta om sådana brott som rattfylleri och narkotikabrott. Mot den bakgrunden kan det förefalla en smula förvånande att författaren visar så stor förståelse för föreställningarna att rent slumpmässigt framkallad skada i samband med oaktsamhetsbrott skall få leda till kännbart strängare straff, i synnerhet som han närmast motiverar detta med behovet att ta hänsyn till en upprörd allmän opinion och möjligheterna att utnyttja den uppmärksamhet dessa brott väcker (s. 120–121). I sin diskussion av brott begångna under berusning och villfarelse i samband med sexualbrott är han dock mindre benägen att ta hänsyn till den allmänna opinionen (s. 93–95).

Det är ont om lättfattliga presentationer av straffrättens allmänna principer: man får förgäves leta efter sådana framställningar i t. ex. standarduppslagsverk eller i de läroböcker i samhällskunskap, som används i Finland. Jag hoppas därför att den här välbalanserade och stringenta straffrättsliga handledningen får så många läsare som möjligt – speciellt bland nordiska justitieministrar och lagutskottsledamöter!

Inkeri Anttila

Karl Gustaf Ehrström: Föreläsningar över straffrättens allmänna läror. Udg. af Markus Wahlberg. Helsingfors 1994. 233 s.

Karl Gustaf Ehrström (1822–86) blev professor i strafferet og retshistorie i Helsingfors i 1860. Hans litterære produktion fik en noget spredt karakter. Til ansættelsen kvalificerede han sig især ved en afhandling om principperne for brugen af frihedsstraf. Der er imidlertid bevaret et omfattende materiale af manuskripter til forelæsninger, og et udvalg heraf er nu redigeret og kommenteret af Markus Wahlberg, der også har forsynet bogen med en fyldig levnedbeskrivelse af Ehrström. De udgivne forelæsninger hører til strafferettens almindelige del. Fra to kurser i begyndelsen af 1860'erne gengives Ehrstrøms præsentation af fagets daværende tilstand, navnlig i Tyskland, men ellers er til udgivelsen valgt en forelæsningsrække, der strækker sig over semestrene fra september 1874 til maj 1875. Den omfatter det vigtigste af ansvarslæren, medens afsnittene om straffene kun er markeret ved stikord.

Ehrström kaldte sit fag "straffrätt", idet han lidt overraskende indvender mod det ikke sjældent benyttede "kriminalrätt" at det ikke er svensk. Når han også vender sig mod "brottsrätt", sker det med den begrundelse at "brott aldrig är rätt", hvilket tyder på en sammenblanding af to betydninger af "rätt". – På baggrund af de lidt yngre nordiske fagfæller – Hagströmer i Sverige, Getz og Hagerup i Norge, Goos i Danmark samt Ehrstrøms efterfølger Forsman – kan det ikke nægtes at disse forelæsninger står lidt blegt. Mindre antikveret end Ehrstrøms lære om dolus og culpa (s. 95–117) er hans fremstilling om tilregnelighed (s. 79–95), hvor han får nogle ting sat på plads ved at sondre mellem "idioti", "sinnessjukdom", "rus" og "affekt". Det er oplyst at Ehrström i 1873 oversatte en tysk afhandling om disse emner.

Denne bog har på udmærket måde mindet om Ehrstrøms plads i den nordiske universitets- og strafferetshistorie. Den gør også opmærksom på at Ehrström præsterede en indsats i finsk lovforberedende arbejde.

Knud Waaben

Ulrich Klug: Rechtsphilosophie Menschenrechte Strafrecht. Aufsätze und Vorträge aus den Jahren 1981 bis 1993. Herausgegeben von Günter Kohlmann, Carl Heymanns Verlag, Köln, Berlin, Bonn, München 1994. ISBN 3-452-22705-7.

Det här är en festskrift till professor Klug och det var meningen att den skulle utkomma till hans 80-årsdag. Boken innehåller allt som allt 28 av honom författade artiklar, av vilka femton kan hänföras till kategorin rättsfilosofi eller rättsteori, två behandlar mänskliga rättigheter och elva tar upp straffrättsliga och straffrättsprocessuella frågor.

Alla artikler i samlingsvolymen har ursprungligen publicerats under åren 1981–1993. De bygger på föredrag eller har ingått i antologier eller festskrifter. Att flera år senare få tag på sådana publikationer är ofta svårt och därför är det utan tvivel en god ide att samla dem i en volym.

För dem som likt NTFK:s läsare är intresserade av straffrätt och kriminalpolitik är speciellt artiklarna i slutet av festskriften intressanta. Professor Klug tar upp ett antal fortsättningsvis aktuella problem, ofta i anknytning till något nytt rättsfall: som exempel må nämnas artiklarna om telefonavlyssning och privatlivets fred och den långa analysen av det straffrättsliga stadgandet om anstiftan av anfallskrig. Av historiskt intresse är den skakande skildringen av hur den bestämmelse från nazitiden kom till, genom vilken det "blev tillåtet" att döda judar.

Även påföljdssystemet behandlas i ett antal artikler. Till dessa hör den korta artikeln om dödsstraffet, som bl. a. på grund av utvecklingen i USA tyvärr fått ny aktualitet. En annan artikel innehåller kritiska synpunkter på livstidsstraffet, vars ställning är föremål för prövning inom ramen för strafflagsreformen i Finland. Även eutanasi-problematiken är högaktuell i många länder: professor Klug lägger i sin rationella och konstruktiva artikel fram flera alternativa förslag till hur denna kunde regleras i strafflagen.

Professor Klug hann inte se festskriften i färdigt skick, eftersom han avled exakt ett halft år före sin 80-årsdag. Han hann emellertid deltaga i urvalet av artiklar för publikationen.

Inkeri Anttila

Helsingfors

Philip Schlesinger & Howard Tumber: Reporting Crime. The Media Politics of Criminal Justice. Oxford: Clarendon Press, 1994, 287 s. ISBN 0-19-825838-0, 0-19-825839-9 (pbk.). £ 35.

Enligt inledningen är detta en sociologisk undersökning av brotsjournalistik, och samtidigt en undersökning i politisk sociologi. Författarna påpekar, att forskning om nyhetsproduktion typiskt har fokuserats på vad som händer i nyhetsredaktionen och på insamlandet av nyhetsmaterial. Detta har producerat en del nya kunskaper om hur medierna arbetar. Samtidigt har man dock försummat att analysera samspelet mellan medierna och de sociala institutionerna som medierna behandlar.

Undersökningen har påbörjats år 1986 och slutar 1993. Den har haft flera ändamål, den viktigaste innfallsvinkeln är att studera hur nyhetskällorna samspekar med nyhetsmedierna. I detta har man särskilt koncentrerat sig på hur källorna i brottslighets- och kriminalpolitiska fältet har utvecklats och hur de har använt sig av informationsstrategier och -taktiker i sitt samspel med journalister.

Källorna har delats upp i tre kategorier: officiella källor, fackföreningar och yrkesorganisationer, påtryckningsgrupper samt journalister. Forskarna har gjort halvstrukturerade intervjuer med representanter av alla tre kategorier, sammanlagt drygt ett åttiotal informanter har intervjuats. Informationsinnehållet av intervjuerna beskrivs att täcka de system och modeller som används i informationsproduktionen; hur man följer upp bilden av situationen, och hur man påverkar denna bild. Också andra materialtyper har anlitats – årsberättelser, publikationer, pressmeddelanden och tidningsklipp.

I tillägg till intervjumaterialet har forskarna också gjort ett antal case-studier där de har följt upp vissa nyheter under vissa urvalsveckor – hur en viss "story" har behandlats i alla olika nyhetskällor och kombinerat detta med insyn som kommit fram i de olika intervjuade källorna. Också har forskarna observerat redaktionsgrupper som varit ansvariga för televisionsprogram om brottslighet och rättsaker.

Boken rapporterar alltså en mycket omfattande och mångsidig forskning, med två huvuddelar. Efter en kort teoretisk inledning följer del I som går igenom handlingssätt och strategier som används av nyhetskällorna gällande brottslighet och kriminalpolitik i Storbritannien. Del II koncentrerar sig på produktionen och innehållet av brottsnyheter.

Det hela mynnar ut i en kort kapitel med slutsatser. Politiska aktörerna inom ett visst fält påvisas att vara tvungna att ta mediarelationerna på allvar, då nyhetsproduktionen och –förmedling är ett spel som ingen kan undvika att delta i.

Jag kan rekommendera boken för alla som arbetar i olika uppgifter i fältet brottsinformation – både forskare och praktiker – och är inblandade i den kriminalpolitiska debatten som pågår i medierna. Detta särskilt nu när kampen om vem som är sakkunnig i detta område tycks ha skärpts till en del jämfört med den tidigare situationen.

En praktisk brist i denna intressanta rapport är att den inte innehåller en litteraturförteckning. Det är något frustrerande att försöka gräva fram en från de talrika (322) fotnoterna.

Priset (35 pund) är kanske bra. Prismedvetna förbrukare påminns dock om att boken också har utgivits i pocketversion.

Kauko Aromaa

Rättspolitiska forskningsinstitutet
Helsingfors

Dietrich Gronau & Anita Jagota: Ich bin Stadstreicherin. Über das Leben obdachloser Frauen. Fischer, Frankfurt am Main 1994. 192 s.

Gronau & Jakotas bok är en i raden av rapporter som i dessa år utkommer om hemlösa kvinnor i Europa och USA. Författarnas ärande är att synliggöra den "arme av fattiga" som finns i Tysklands storstäder. Boken är först och främst en debattbok och innehåller en del intressanta men odokumenterade upplysningar om hemlöshetens omfattning och struktur. Antalet "bostadslösa (boken innehåller ingen definition av begreppet) i Tyskland uppges vara ca. en million. Gruppen omfattar först och främst: stora barnfamiljer, fränskilda personer, äldre människor och psykiskt sjuka. 30.000 (härav 15 % kvinnor) tillhör, enligt Gronau & Jagota, den grupp som är "helt utan tak över huvudet" och övernattar på parkbänkar, på busstationer, i inköpscenter osv. Hemlöshetens orsaker ringas inn med hjälp av följande faktorer: familjeproblem, dålig utbildning, långvarig arbetslöshet och sjukdom. Förutom en million bostadslösa räknar man med att ca. 700 000 personer i det

tidigare DDR bor i totalt undermåliga och usla lägenheter. Bokens huvudsakliga innehåll är sju personporträtt av hemlösa kvinnor. Porträtten visar hur svårt det kan vara för kvinnor att klara sig i de manligt dominerade hemlöshetsmiljöerna och hur hopplöst det kan vara att försöka återvända till ett "normalt" liv om man en gång blivit hemlös. Gronau & Jagotas reaktion i mötet med de intervjuade kvinnorna är klassisk i hemlöshetsforskningen. De startade sin undersökning i tron att de skulle studera en grupp hjälplösa, socialt utstötta stackare och fann "till sin överraskning" att dessa stackare var i besittelse av självkänsla, överlevnadsförmåga, livsmod och framtidsplaner.

Margaretha Järvinen
Sociologisk Institut
Københavns Universitet

Dennis Campbell & Joy Fisher (ed.): *Data Transmission and Privacy*. Martinus Nijhoff, Dordrecht 1994, 509 p., Dfl 350.

I takt med den stigande internationalisering och udbredelsen af informationsfundet er der opstået et forstærket behov for at overføre information, herunder persondata, på tværs af nationale grænser. Det er almindeligt antaget, at sådanne transborder data flows alene er tilrådelige og acceptable, såfremt databeskyttelsesniveauet i de enkelte lande er nogenlunde ens. Der er derfor behov for viden om den retlige regulering i de forskellige lande. Den foreliggende bog kan opfattes som et forsøg på imødekomme af dette vidensbehov. Generelt bedømt er dette forsøg forholdsvis vellykket.

Bogen indeholder beskrivelser af reguleringen i 19 lande. Disse omfatter lande med en lang tradition for persondatabeskyttelse som f. eks. Danmark og Frankrig, omend det er overraskende, at Sverige, der i 1973 som det første land gennemførte sådan lovgivning, ikke er medtaget. Omfattet er også lande uden en dækkende lovgivning såsom Canada og USA, samt et område som Hong Kong, der uanset (eller måske netop fordi) den snarlige inddragelse i Kina har gennemført dybtgående og alment interessante overvejelser om databeskyttelse. Udover Sverige er det især en omtale af retstilstanden i Japan, der savnes.

Medtaget er endvidere en omtale af Europarådets databeskyttelseskonvention 108/81 samt af udkastet til EU-direktiv. Dette direktiv, der forventes vedtaget ultimo 1995 med en 3-årig implementeringsfrist, vil i øvrigt medføre store ændringer af national ret og medfører således, at bogen har en begrænset levetid. Det tilføjes, at det er lidt underligt, at OECD's retningslinier 1980, der har stor betydning især uden for Europa, ikke er omtalt.

Gennemgående er de enkelte kapitler velskrevne og informative. Anmelderen kan bedømme dette ud fra kapitlet om Danmark, forfattet af Eivind Einersen og Eric Korre Holten. Bortset fra at det p. 81 anføres, at Registerrådet blot høres i vigtige sager, hvilket ikke er dækkende, da rådet træffer afgørelse i sådanne sager, er fremstillingen god og informativ – ikke mindst fordi Registertilsynets praksis i vidt omfang inddrages.

For den, der har behov for et godt overblik over den internationale regulering af databeskyttelse, kan bogen med de ovenfor antydede forbehold anbefales. Det kan tilføjes, at bogen som nævnt gennemgående er velskrevet og let at læse.

Peter Blume
Københavns Universitet

Birgit Woelk: Täterschaft bei zweiaktigen Delikten – am Beispiel des § 307 Nr 3 StGB. Duncker & Humblot, Berlin, 1994. 184 s. incl. registre og fortegnelser. DM 86,-. Dissertation. Bind 87 i serien: Strafrechtliche Abhandlungen – Neue Folge.

Afhandlingens primære område er at undersøge, i hvilke tilfælde en person, der alene realiserer et led i et "to-leddet" gerningsindhold, kan straffes som gerningsmand. Med udgangspunkt i § 307 Nr. 3 StGB om kvalificeret brandstiftelse (kvalificeret derved at gerningsmanden både forårsager en ildebrand og fjerner eller ubrugbargør slukningsredskaber) analyseres de forskellige krav, opstillet i forskellige forfatterskaber, til henholdsvis *der unmittelbare Täter* og *der mittelbare Täter*.

Konklusionen synes at være, at visse to-leddede gerningsindhold kan realiseres såvel ved, at den samme person realiserer begge handlinger, som at gerningsmanden realiserer den ene og en tredjemand den anden – det nødvendige forsæt forudsat – hvorimod andre bestemmelser – herunder § 307 Nr. 3 – kræver, at gerningsmanden selv har realiseret begge led.

Afhandlingen beskæftiger sig stort set ikke med den "samvirkende" tredjemands eventuelle medvirkensansvar.

Lars Bo Langsted
Handelshøjskolen i Aarhus

Paul Rock: History of Criminology. Dartmouth, Aldershot 1994. ISBN 1-85521-331-1. xxix + 636 s. £ 95.00.

Paul Rock indleder med at citere Sellins bemærkning om, at der ikke findes nogen adækvat kriminologihistorie, og fortsætter, at der aldrig vil komme en definitiv kriminologihistorie allerede på grund af fagets karakter. Paul Rock har heller ikke på nogen måde givet os vor tids kriminologihistorie, men han har kompileret en materialesamling, der er ganske omfattende, overskuelig og anvendelig. Dens væsentligste svaghed er, at den bevidst er britisk i sit valg af eksempler og forfattere med et vist islæt af u.s.amerikansk litteratur. Efter en historisk oversigt på 13 sider følger udsnit af væsentlige værker fra de forskellige perioder (kaldet 'Argument') efterfulgt af senere tiders bedømmelser (kaldet 'Argument about Argument'). Bogen er inddelt i følgende hovedafsnit: (1) Ur-criminology (1500–1750) (s. 1–63), (2) Philanthropy and the emergence of criminology (1750–1830) (s. 65–170), (3) Criminology and the administered state (1830–1890) (s. 171–364), (4) Criminology as an academic pursuit (1880–1960) (s. 365–458) og (5) The institutionalization of criminology (s. 459–630). Den vil sikkert vise sig anvendelig som lærebog, hvorimod dens pris gør den vanskelig at bruge som lærebog.

Vagn Greve

John A. E. Vervaele (Ed.): Administrative Law Application and Enforcement of Community Law in the Netherlands. Kluwer Law and Taxation Publishers, Deventer 1994. ISBN 90-6544795-4. x + 228 s.

Det er næppe en bogtitel, som får en strafferetsinteresseret til at ile til den nærmeste boghandel, men den har et indhold, der er langt mere relevant, end man kunne ane. Store

dele af strafferettens fremtid afhænger af, hvilken plads de formelt set forvaltningsretlige sanktioner får. Meget tyder på, at de vil komme til at dominere på en stor del af de områder, som i dag er (forvaltnings)strafferetlige. Dette skyldes blandt andet, at dette passer godt ind i den politiske og administrative tankegang hos de magtfulde i Den Europæiske Union. Det er sådanne spørgsmål, der belyses i de 12 særdeles læseværdige konferenceindlæg, som A. E. Vervaele – en af de største kendere af E.U.-strafferetten – har samlet i denne bog. Indlæggene er inden trykningen ført à jour. Særligt kan fremhæves B. P. Vermeulens om de fundamentale rettigheder, H. de Doelders om strafferettens plads og udgiverens om retsudviklingen.

Vagn Greve

Dean J. Champion: Measuring Offender Risk. A Criminal Justice Sourcebook. Greenwood Press, Westport 1994. ISBN 0-313-28593-4. £ 62.50. xiii + 337 s. Forudsigelser af kriminalitet gennemsyrrer hele systemet, valget af betinget eller ubetinget sanktion, vilkår for disse og længde af straffen, anbringelse af den dømte i institutionen, den senere løsladelse o.s.v. Hos os foregår den slags gennem praktikerens erfarne skøn, men uden nogen efterprøvning af, om de gode intentioner fører til gode resultater. I U.S.A. og andre steder har man søgt at standardisere disse vurderingsgrundlag og at efterprøve deres holdbarhed. I denne søbre bog gives der en fyldig redegørelse for de forskellige metoder og deres brugbarhed med henblik på, at teoretikere og praktikere kan få bedre muligheder.

Vagn Greve

Ny litteratur

- Martha Albertson Fineman & Roxanne Mykitiuk (Ed.): The Public Nature of Private Violence. The Discovery of Domestic Abuse.* Routledge, New York 1994. ISBN 0-415-90844-2 (hb)/-90845-0 (pbk). xviii + 416 s. £ 14.99 (pbk).
- Hans-Jörg Albrecht: Strafzumessung bei schwerer Kriminalität. Eine vergleichende theoretische und empirische Studie zur Herstellung und Darstellung des Strafmaßes.* Duncker & Humblot, Berlin 1994. ISBN 3-428-08045-9. xxi + 524 s. DM 225,00.
- Ole Stig Andersen: Beretning fra Advokatrådets konference om kommissionsdomstole og undersøgelsesretter.* Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Kbh. 1994. ISBN 87-574-7171-1. 78 s.
- Rasmus Asbjørnsen: Straffansvar for foretak-str. paragraf 48a.* Norges forskningsråd, Oslo 1995. ISBN 82-12-00478-3. 136 s.
- Margareta Bertilsson (Red.): Rätten i förvandling. Jurister mellan stat och marknad.* Nerenius & Santérus Förlag, Stockholm 1995. ISBN 91-88384-32-2. 252 s.
- Peter Biering & Klavs A. Holm: EU – Det samlede traktatgrundlag.* Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Kbh. 1995. 3. udg. 213 s. 79,50 d.kr.
- Peter Blume, Kirsten Ketscher & Steen Ronsholdt (Red.): Liv, arbejde og forvaltning.* [Festskrift til Ole Krarup]. GadJura, Kbh. 1995. ISBN 87-607-0321-0. 448 s.
- Harald Brenner: Die strafprozessuale Überwachung des Fernmeldeverkehrs mit Verteidigern.* J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1994. ISBN 3-16-146215-7. xv + 296 s. DM 118,00.
- Heinz Büchler et al.: Effektivität und Effizienz kriminalpolizeilicher Organisationsformen auf Zeit.* Bundeskriminalamt Wiesbaden 1994. ISSN 0174-5433. 437 s.